

”Krigsminnen vid Edets Kvarn och minnen bortom mannaminne.” 16 juni 2013, ca klockan 12-17.

Yttermalungs bygdegårdsförening, med Edets Kvarnsektion, inbjöd till berättarträff vid Edets kvarn. Efter servering av goda Kolbullar Tommy Persson och Eva Gabrielsson stekte i sloboden med älvutsikt, berättade Elsa Mabergs, snart 91 år, och hennes syster Eva Ljungqvist om mökläggning och livet under kriget. Elsa iförd Overall och Hätta hade spanat och nedtecknat registreringsnummer på tyska flygplan som flög över Vika. Eva mindes en viktig ledmast på åkrarna i Sillerö som både tyska och allierades flygplan använde i rutten Oslo- Yttermalung- Stockholm och med glimten i ögat mindes hon som Silleröbo att de när de berättade om rutten alltid bytte ut Yttermalung mot Sillerö. Stig Kilström fyllde på med berättelsen om en chefsflygare från SAS som skrivit om denna ”Sillerö flygfyr” i en bok om Kurirflyg. Engelska soldater gömde sig över ett år i Yttermalungs fäbodan och var med på Grötfesten i Ordenshuset minns Elsa. - Det var smått om risgryn, kupongerna tog slut, så vi fick späda ut risgröten med vetemjöl. Socker var det också smått om och en präst kom till Sillerö för att byta till sig sockerkuponger. - Vad han skulle med så mycket socker till, Präst som han var, vet ingen.. Bo Olsson som även sjöng en sång under samlingen hakade på med sin humor och berättade om hur de efter nedläggningen av Edets kvarn 1952 skickade sin säd för malning till Gruckåkvarn med Bresten Erik.

– Han fick alltid ryggvärk, när säckarna skulle på, mindes Bo med ett leende. - När han skulle köra iväg sedan var värken som bortblåst. Malte Elvingsson mindes stenhuggarna från Blekinge och Bohuslän som byggde ett vägnät i skogarna för att transportera de stenblock, tankshinder, som bröts i Säljåker och söder om Sillerö. De flesta bodde på ”Gunillhea.” -Eskil hette en som bodde uppe hos oss i Säljåker. Stenblocken lyftes först upp på lastbilar och en del gick vidare med järnväg till Rörbäcksnäs, Lima, Högstrand och framförallt till Fulunäs där en stor förläggning fanns där även yttermalungsmän var förlagda. En gång missade den som lossade Måns Eriks lastbil. - Stenen föll ner snett tillbaka på flaket och hela lastbilen vek sig, mindes Malte.

Minst 5 av ättlingarna till mjölnare vid kvarnen var med. Margret Hansson, dotter till senaste mjölnaren Erik Skördåker berättade om att det hon mindes var att det inte var så stora problem under kriget. – Hade man en ko, gris och höns så klarade man sig bra. Vid kvarnen malde man som alltid.- Säckar kom och gick med häst och vagn eller busstransport. Janne Jansson, son till Stina, som föddes vid kvarnen och vars far Alfred Karlsson, senare Forsed, mjölnare 1905 till 1918, berättade om sågen som också fanns vid kvarnen. Han informerade om EU pengar som ska täcka en förstudie för att få en miljövänlig Rubinsköldturbin så att kvarnen ska kunna komma igång på sikt. Janne har även varit med och byggt det nya torkhuset vid Edets kvarn och röjer nu och spångar upp gamla fäbodstigar i Yttermalungs omgivning. 22-23 juli kommer en marsch till Myckelberget med övernattningsmöjlighet att genomföras. 28 juli blir det Yttermalungsdag – med kultur av alla slag.

Kusinen till Janne, Iris Larsson, dotter till Karin, också mjölnarbarn till Alfred, berättade om en kvinna från Rumänien som bosatt sig i Yttermalung efter kriget. Hon bodde i "Rolig" på Näset. Mitt emot på andra sidan Järnvägen råkade en tidigare tysk fångvaktare, från det läger kvinnan suttit i, bosätta sig. Det blev ett dramatiskt möte en morgon när de möttes på bussen. Ingen visste om att den andre flyttat till samma lilla ort. Iris dotterson, Pierre, tog upp en ljudinspelning så berättelserna finns nu dokumenterade - lite på svenska och en del på Yttermalungs och Sillerösmål. Olle Lindström har flera spännande historier från krigsåren. Tjärfabriken i norra delen av Nordanåkers by kokade stubbar till tjära och terpentin. Enligt Olle fanns här laboratorium, kaklade duschrum, sköt Malte in, ritningar och dokumentation. Allt stod kvar som det lämnades. Driften upphörde samma dag Tyskland kapitulerade. Korsnäs hade varit med och organiserat arbetet på tjärfabriken. Många fick jobb med stubbsprängning och transporter till och från tjärfabriken. Stig Olsson berättade att han var en av dem som sprängde och transporterade stubbar. Mjölnaren Erik Skördåker var också en av dem berättade Margret, hans dotter. Enligt Olle, som var med och rev ut det som gick att sälja i tjärfabriken efter kriget, brändes tyvärr allt annat, även ritningar, och det enda som kanske någon tog hand om var dokumentationen vart tjäran transporterades. En full vagn med tjära gick

från fabriken varje vecka på ett stickspår ända in i fabriken. Han minns att det stod att tjäran gick till Kiel där tyskarna hade en stor Ubåtsdocka. Enligt Olle, som senare gjort en spaning i ämnet, användes tjäran till ett centimetertjockt lager på Tyska Ubåtar så att de inte skulle kunna lokaliseras av Ekospanande allierade fartyg. – Ingen i Yttermalung visste något om detta under kriget men lite konstigt var det att fabriken stängdes så tvärt när kriget upphörde.

Olle berättade också om äldre tider bortom mannaminne i småstad i Yttermalung.

-Slagghögar finns där som tyder på en relativt stor järnframställning men ingen vet under vilken tid. En damm och ränna finns också i området, troligtvis använda i järnframställningsprocessen. Ann-Marie Petersson, välkomnande för samlingen, sköt in att Sven-Erik berättat om en slagghög i mitten av älvfåran precis utanför småstad. Arkeologer har inte utforskat detta än så vi vet inte vilken tidsperiod eller vilken typ av järnframställning det var, myrmalm eller av klumpar på älvbotten.

-På öarna i Yttermalung finns djupa gropar som tyder på kolmilor för kol till järnframställning. Naturligtvis kom även Haftahedens bosättning och lokalisering upp och man återupplivade minnen från slutet av 1900-talet då en självutnämnd "slagrutearkeolog" menade sig ha funnit platsen för byn. Terrassodlingarna vid Wikströms gård – kanske ett minne från Munkarnas inflytande fantiserades också kring en stund innan kaffet. Ca 30 personer njöt av kolbullar, gemenskap och berättardag.

Vad jag särskilt minns, det är när elden brann i den öppna spisen i kvarnkammaren, när bägge kvarnarna malde med ett entonigt dån och när vattnet sjöng sin dova sång mot skovelhjulens "blejor". Helmer Olla.

Edets kvarn och såg som ligger där vattenlederna kring Yttermalung stoppas upp av en alltför stark ström för att båten ska kunna ros uppströms. Här ligger Edet eller "Eä" som man säger

lokalt på bygdemål och Västerdalälven kallas "Åna" – Ed är det gamla ordet för ett hinder eller stopp i båttrafiken där man måste bära eller dra båten förbi hindret. Läget för en vattendriven kvarn var idealiskt vid Edet där älvfårans vatten kunde ledas in och bilda en damm, "flog" som konstant gav ett flöde av vatten till att driva kvarn och såg. Bäckarna i omgivningen sinade ju under torrperioder. Kvarnen vid Edet omtalas först på slutet av 1700 talet i en bouppteckning då en av delägarna dött. 1883 beskrivs den som en av de tre viktigaste i Malungstrakten. Flera kvarnar har Nordanåkersborna i Yttermalung byggt under de senaste århundraden. Redan 1663 gjordes den första inventeringen och i den berättas att "Edet och "Noolanåkersbäcken" hyste 8 kvarnar." Resten av Yttermalung tillsammans med Sillerö brukade 16 andra kvarnar vid 3 andra "bäckar" år 1663. Redan på slutet av 700 talet exporterade Malung kvarnstenar. Vendeltidens export säger ju också indirekt att malning av säd, främst korn och råg och havre som gick att odla i vår växtzon, mycket väl påbörjades med hjälp av vattenkraft mycket tidigare. Till Sverige kom kunskapen senast på 1100 talet. Tekniken användes i Romarriket redan kring Jesu födelse.

Denna artikel sammanställer kunskap om Edets Kvarn och såg i Yttermalungstrakten, dels ur 6 nummer av skinnarbygd och ur Malungs folkhögsskolas årböcker 1915 till 18 kryddas berättelsen om kvarnen med några kvarnskrönor och utifrån en samling Bygdegårdsföreningen i Yttermalung anordnade 16 juni 2013 i kvarnstugan. Personerna från Yttermalung som brukade kvarnar 1663 finns i Malungsboken-ur en sockens historia.

Vem äger vattnen?

Olof Hampus skriver i Malungs Hembygdsförenings årsbok - Skinnarbygd 1948 (förkortat med Sk. 48) om vattensamfälligheter i Malung. En samfällighet är mark eller vatten som ägs tillsammans i en by. (Skinnarbygd finns att låna på Malungs bibliotek.)

Alla i Yttermalung är enligt denna artikel ägare av vattnen, sjöar likaväl som strömmande vatten kring byn. Malung har även samma lagliga rättigheter men var gränsen går mellan Malung och Yttermalung står inte klart i artikeln. Vattnen norr om en tänkt gräns hör till Malungs samfällighet och söder om denna gräns ägs av Yttermalung. Detta är unikt i Sverige enligt artikeln att samfällighetslagen så konkret tolkas för vatten i ett område. Enligt protokoll från 1854 gjordes alltså ett undantag så att vatten i form av sjöar och vattendrag i Malung och Yttermalung inte var med i storskiftet där markområden delades med tanke på att jorden mer effektivt skulle brukas i Svea rike. Innan storskiftet var den odlade marken delad i småremsor så att de som bodde i byarna fick allt längre till sin odlingsmark. Vattnen kring Yttermalung har alltid varit viktiga för Fiske och Transport och till hjälp att dra runt malstenar och driva sågar.

Jordebok anno 1663. Skattskrivning när Pfalziska ätten regerade Sverige med hjälp av en förmyndarregering och Karl XI var kung alltså innan Karl den 12:tes dagar.

Helmer Olla skriver i Sk.59 om 1663 års boenderäkning kallad "1663 års jordebok", rörande "Åhrlige Ränntan" dåtida uttrycket för skatt för bönderna inom Yttermalungs kapellag som inkluderar Nordanåker, Bjuråker, Ägget/Eggen, Säljåker och Sillerö även Hagha eller som vi nu stavar det Haga omnämns.. Torp , fäbodas, vatten- och skvaltkvarnar och nybyggen skulle skrivas med i skatteunderlaget. Skatten togs ut som ved, dagsarbete eller i mynt. Största fäboden var Lemberget som senare stavas Lömberget där 14 Sillerö och Bjuråkerfamiljer delade fäbodställe. 1685 gjordes en ny inventering. Då räknas även Blästbäcken upp och i en not står att Blästbäcken är en kvarn, inte en

fäbod. Var denna kvarn låg står inte utsatt i denna artikel.(sid 54) Fäbodvallarna gödslades och allt fler stugor byggdes så bara på Myckelberget fanns 1847; 20 stugor, 12 "fjös" - get och kostallar, 17 lador.

Av Kvarnarna i bruk 1663 i Yttermalungs område finns 22 kvarnar utskrivna i del 2 av Malung ur en sockens historia sid 140.

De är:Noolanåkersbäcken 8 stycken varav 1 brukas av Lensman Per Byrilsson,1 av Olof Larsson på Haga, 1 av Anders Olufsson och Erich Larsson 1. Av Erich Larsson, 1 av Oluf Pärsson på Eggen,Anders Olsson, Per Olsson,Byril Ersson,Erich Larsson, Lars Olsson, Lars Jönsson, 1 av: Erich Halvardsson,Oluf Bängtsson, Oluf Nielsson, Heola Brijta, 1 av Oluf Ersson, Lasse Nielsson, Arfwe Nielsson, 1 av: Gl. Per Nielsson på Eggen, Matz Larsson ibm. Joen Pärsson ibm.

Aggetieren 4 stycken kvarnar brukade :

1 av Erich Pärsson, 1 av: Oluf Ersson, 1 av Anders Olsson, 1 av Oluf Larsson på Haga.

I Grööbäcken fanns 5 kvarnar brukade av: 1 av Niels Olsson, 1 av Niels Pärsson, 1 av Lasse Joensson, Anders Jonsson,Joen Pärsson, 1 av Lars Pärsson, 1 av Erich Christoffersson.

I Lemma – (Lömman.) 4 Kvarnar brukade av: 1 av Lars Arnesson, Pär Östensson, Erich Nielsson, H:o Anna. 1 av Oluf Larsson Silleröö, Per Olsson, Anders Larsson. 1 av: Per Nielsson på Eggen, Per Olsson ibm gl. erich Larsson, Lasse Jönsson, Anders Olsson, Oll Ersson, Oluf Bengtsson, Oluf Nielsson, Hago Brijta, Lasse Ollsson, Erich Halfwardsson, Lasse Ersson, Jesper Ersson, Byril Ersson. 1 av: Oluf Ersson på Eggen, Oluf Matzon ibm Matz Larsson ibm, Ingbrecht Persson på Silleröen, Johan Pärsson på eggen.

Blästbäcken drevs av Lars Arnesson, Per Östensson, Erich Nielsson, Oluf Ersson och Per Olsson.

Helmer skriver också i Sk 56 att Ollagården hade andelar i Edets kvarn och såg. 1829 dog Marit Matsdotter och i Bouppteckningen står:

Till Ollagården hör 1/9 del i tullkvarnen i Edet, hälften av Attjärnkvarnen och 1/13 del i Edssågen. Vilka de andra delägarna var kanske är en fråga som kan besvaras senare.

Helmer Olla skriver personligt och utförligt i Sk 61 sid 98 om Edets kvarn. Jag skriver här av hans artikel med några tydliggörande tillägg.

- Eä, Edet, Nordanåker litter Ca.(Litter är markbiten inritad på en karta som finns med om ägarförhållanden i Byn. Eä uttalas Edet på Yttermalungsmål.)

Ett utomordentligt vackert ställe, som ligger vid pass 1 km norr om Ollagårdarna i norra delen av Nordanåkers by i Yttermalung. Ända från tidiga barnaår hörde man – framförallt när vinden låg från norr – bruset från Edsforsen. Det var som musik. När forsen hördes särskilt starkt, då blev det kallt, sa man. Om det hade varit sunnan och man hört Öjvadet, den lilla forsen söder om Näset (udden till höger när man kommer in i Yttermalung längs E66, från Malung) , och sedan fick höra Edsforsen då hade det blivit omslag i vädret till nordan, och det betydde vackert väder.

En vandring norrut över Ollaheden förbi Ryhagastugan och Heolas till Edet var alltid en trevlig utflykt en söndag eller en vacker sommarkväll. Ett besök ute på Ön vid Edet kunde vara helt förtrollande, särskilt på våren, när mycket vatten störtade utför Edsforsen.

Kvarnen och den gamla ramsågen var intressanta saker för enpojkytting. Sågen låg omedelbart norr om utloppet "fro Flogâm", under det att kvarnen låg intill södra kanten av utloppet.

Jag minns när ramsågen var igång, där många gårdar sågade det husbehov av virke som behövdes. Timret låg flottlagt i Flogams vatten och hämtades upp därifrån allteftersom sågningen fortskred.

Sommaren 1959 såg man fortfarande, till vänster, upptagningsanordningen av det flottade timret som tagits in i kvarndammen. Taket över ramsågen som också drevs av vattenkraften ser man också till höger om kvarnhuset. Kvarndammen kallar Helmer i artikeln "Flogan". Kortet togs av Börje David Eriksson. Kvarnkammaren vätter ut mot dammen.

- I samma plan som själva kvarnen låg "Kvännkåmmårn" –kvarnkammaren. Där var också inrymd en liten snickarverkstad i ena delen av denna kammare. Här samlades bönderna som var till kvarnen och malde, och här gjorde dessa sig en bädd på golvet och låg där över natten, medan kvarnstenarna ivrigt förvandlade deras säd till mjöl. Men sömnen fick inte räcka för länge i taget, ty bönderna skulle också hjälpa mjölnaren med passning vid malningen..

I kvarnkammaren var det som alla roliga historier och spännande berättelser kom fram. Här fanns både tid och lust att berätta.

Folkhögsskolans årsbok återger följande skrönor:

- Då far min var i den gamla skvaltkvarnen i Vallan och malde, blev han plötsligt trött och lade sig att sova. Då han sovit en stund hörde han tydligt genom sömnen hur någon ropade: -Lasse! Han vaknade dock inte ändå utan fortsatte sova. Då ropade det igen: - Lasse! Han vaknade dock ändå inte utan för tredje gången ropade det: Lasse! Då vaknade han riktigt och sprang upp och tittade i kvarnen. Den hade då gått tom. Sten mot sten och bara mjöldamm kvar. Det hade blivit så varmt att det tagit eld. Alldeles säkert var det Middagsbergsgnäll som ropat. – Berättad i Utsjö av signatur B.H. upptecknad av Tjapp Anders Persson, Utsjö.

Saga från Yttermalung.

Det var en gång då det var lidet sent mot hösten. En gubbe i byn Sillerö hade en åker han kallade Lissgärdet. Åkern var oskuren, ingen hade skördat åkern och slagit eller skurit av säden med lie. Nu önskade han att han hade åkern uppskuren och sa högt för sej själv: - Om jag hade Lissgärdet uppskuret skulle de få oxen av mig! Den natten när han hade gått till vila hörde han hur lien gick och hur några sa ”-Hämta och bind”, ”-Hämta och bind” Morgonen efter då de vaknade och gick till ladugården var oxen borta men på ängen stod kärvarna och åkern var skuren.

Berättad av M. Nilsson född 1855. Böris Olof Mattsson var upptecknare.

På frining ..

Det var en gång en gubbe i Nordanåker, som hade en fästmö som var i ett fäboställe. Det var sent en lördagskväll då han var hemma efter dagens arbete men han önskade fort komma dit till fäboden. Då gick han till en gumma i granngården som hette Gårs Marit, som jag tror var lite trolsk. Gubben frågade Marit: - Kan du skaffa mej fort till min fästmö? Detta lovade hon, blott han inte var rädd. Då sa han ”-Jag är inte rädd! Inte ens om Hin själv vore i varje buske.” Då gav gumman honom en sup och direkt han druckit den bar det av i vildaste fart så han tyckte det luktade svavel i stubbarna. Väl framme vid fäbodstället blev allt som vanligt igen så efter friningen när han skulle till och hem gick det lika smått som det brukar göra.

Berättad av M. Mattsson Yttermalung född 1862, Upptecknad av B.O. Mattson Ymlg.

Ôttermarschen sôm sjöng på Latin i Stockholm.

Tre pojkar från Malungstrakten som voro ute med ”Mas-säcken” kommo under sina vandringar till Stockholm. Då de hade varit och tittat på allt annat, som kunde vara värt att se, kommo de överens m att gå till den katolska kyrkan, som de hade hört skulle finnas där. De lyckades leta sig fram till kyrkan och kommo, just som gudstjänst pågick där. De gingo in och satte sig bland det andra folket i bänkarna. Alla tre voro några riktiga odygdspåsar, vilket bevisas av att de voro från Yttermalung. Snart uppstämdes en latinsk sång, och en av pojkarna tyckte att en ann` kan väl vara lika god som en ann` så han klämde i på samma melodi som den andra sången:

Mesin o trögan, Mesin o trögan o bödstanna,
Mesin o trögan, Mesin o trögan, Mesin o trögan o kinnmala.

De andra två försökte hålla sig för skratt, så gott de nu kunde, men det lyckades inte bättre än att de blev utkörda bägge två. Han som sjungit fortsatte att sjunga samma vers hela tiden så länge psalmen varade, och folket omkring i bänkarna trodde att det var en mäktig lärd man de haft som sjungande bänkkamrat.

Mes är typ en ryggsäck att bära hö i eller annat, Tröga är liknande snöskor, Bödstann är en stång som användes när man kör hö – lite som Hässjevirke, Kinnmala är staven i en stötkärna där man kärnade smör. Berättad av A.O. Utsjö. Upptecknad av Tjapp Anders Persson.

Tranan som var ”Äschtsin”

Säkert berättades vid kvarnen också om det som hände i byn på den tiden.

I början av 1900 talet badade pojkarna nedanför kyrkan i ”Åna” i Yttermalung vid sandstranden innanför ön. En sommar kom Arfs Axels pappa hem med en tranunge som

hade förlorat sitt föräldrapar. Tranungen växte upp den sommaren tillsammans med alla pojkar i byn och tiggde mat och sällskap av alla. De gjorde allt tillsammans, lekte, badade och när hösten kom försvann tranan på egna äventyr. En av pojkarna som lekt med tranan sa när han berättade om händelsen: O va sô äschtsin.- Hon var så äskande- tiggande på ett belevat sätt. När jag frågade vad ordet "Äschtsa" betydde fick jag till svar: Det är samma ord som Äska på svenska . Arfs Axel Olsson berättade om sin barndoms trana.

Upptecknad av Nisse Würth i Säljåker, Atterredza 2013.

Silverkannan.

För icke så värst långt tillbaka bodde ett troll i Kastberget. Kastberget låg söder om Sillerö. Trollet hade mycket att beställa med en gubbe i byn som kallades Hampus-gubben. Så födde Hampus- Gubbens fru en gosse. Även trollet blev inbjudet att stå fadder vid barnets döpelse, vilken inbjudan han tog emot. Men den dagen då dopet skulle förrättas syntes intet troll.

De väntade och väntade och under tiden de väntade öppnades dörren och en liten gosse ropade: "Askfisen ligger i elden" Då sprang trollet fram som hade gjort sig osynlig under bordet och ut sprang trollet genom dörren. När alla slutat titta efter trollet syntes där en silverkanna, som trollet troligen tänkt giva barnet. Denna silverkanna blev senare överlämnad till Yttermalungs kapell och finns ännu där i kapellet.

Berättad av B. Nillson, född 1842. Nedtecknad av Böris Olof Nilsson.

Hur namnet Malung kom till

Det var en man och en kvinna, som bosatte sig i en kvarn. De fingo en son som folket kallade Mal-ungen därför att föräldrarna voro mjölnare. Gossen växte upp och flyttade så småningom till våra trakter. Malungen blev Malungs mark och så småningom Malungs socken...

.... Namn-Sägen berättad av K.L. i Lisskogsåsen nedtecknad av Magnil Lydia Olsson.

Hustomtar fanns vid gårdarna och vid kvarnarna vistades en tomteart kallad Kelt och var de flera: Kelter. Detta skriver Folkhögsskolans årsböcker sid: 22 år 1917. Kelterna var som tomtar mest. Ibland hjälpsamma och ibland elaka. Det berättas om hur de stannade kvarnar och satte kvarnar i brand men också hur de som vi hört om- MiddagsbergsRagnil- väckt mjölnare så att bränder inte fick fäste. Fler mjölnarsägner finns om Ragnil.

Olla Helmer har också en skröna upptecknad efter Haltnis Anders Eriksson:

När det spökade i Elden.

Far och några andra voro vid Rotån och höllo på att slå. På kvällen när de hade lagt sig på backen – de hade ingen myrbu – började det kasta kabbarna som lågo i elden. Kabbarna kastades åt alla håll. De gingo upp och lade kabbarna på elden igen. Men så fort de hade lagt sig slängdes kabbarna iväg igen.

Detta upprepades tre gånger å rad. Sedan höggo karlarna alla yxor de hade med sig i en kabbe, men därefter lågo bränderna stilla.

Skrönorna ingår i denna sammanfattning i Olla Helmers beskrivning av Edets kvarn som fortsätter här:

Från mitt hem hade vi nära till kvarnen – endast omkring en kilometer – så det var inte vanligt att vi låg över natt i kvarnkammaren. Men jag passade på att vara med både i kvarnkammaren och annorstädes, närhelst jag hade tillfälle. Fast det är klart att ungar inte fick springa där hur som helst. Mjölaren var snäll och mjölnarpojkarna roliga, så alltid kunde man kila in i kvarnen ibland. Vad jag särskilt minns, det är när elden brann i den öppna spisen i kvarnkammaren, när bägge kvarnarna malde med ett entonigt dån och när vattnet sjöng sin dova sång mot skovelhjulets ”blejor”.

Ön mellan Flogan och Edsforsen är, som redan nämnts, en mycket vacker plats. Att stå vid forsen ute på denna ö en vårdag då älvens vattenmängd är stor och timmerstockarna dansar utför forsen med väldig fart – det är en skönhetsupplevelse av så mäktigt slag, att den aldrig kan glömmas. Dit har också folk framförallt i vårens tid brukat söka sig och fascinerats av detta naturens skådespel.

Flogan var sommartid också ett kärt tillhåll för badande småpojkar. I flogan var vattnet varmare än i Älven, därför att det var mer stillastående. Minns jag rätt så var det där jag tog mina första simtag med en brädlapp under bröstet att delvis flyta på. Det var den tidens ”simdyna” för småpojkar. Vi lögade oss många gånger varje dag. Det var ”Kårut” - karigt att ha lögat sig ett stort antal gånger en och samma dag. Som sagt. Flogan var ett mycket kärt tillhåll för småpojkar under sommaren.

Vatten inte bara lek..

Men det har också hänt flera olyckor. Den 31 juli 1958 drunknade Olla Lars, en bror till min far. Han var endast 8 år och den yngste i sin kull. En sommar i min tidiga barndom drunknade en liten pojke som hette Erik, son till Skördåkers Jonas Olsson, född 1859, död 1906, och Erkus Brita Larsdotter född 1865, död 1946, vilka bodde i och ägde Edet. Jag minns så väl begravningen och gossen i den lilla vita kistan inom en liten fyrkant av unga granar ute på gårdsplanen i Edet. Det var stor sorg hos föräldrar och syskon, när den lille minste av fem syskon så hastigt lämnade hemmet. Någon tid senare kom en liten pojke och på nytt fyllde ut syskonskaran till en kvintett. Då ”nämnd döm ått” - Då nämndes igen – den döde pojken, i det att den sist födde också fick heta Erik. Det var Erik Skördåker, född 1904 och som berättat om kvarnen i ljud och filmupptagningar.

- Även jag var ute för ett olyckstillbud ”på Flogam”. He Herman, He Johan, jag och några pojkar till lögade oss i Flogams behagligt varma vatten. Det var grunt på ett område mitt i Flogam. Vattnet nådde så där till magen på småpojkar. Men åt västra stranden till var en ”dvälja” – håll eller fördjupning. Jag skulle gå över denna, för jag hade ännu ej lärt mig simma. I däljan var dy och lös botten, och jag sjönk ner. Desto mer trampade jag på och sjönk då ännu djupare så att huvudet försvann under vattenytan. Hedpojkarerna var vid östra stranden och ”kavade sig fram med en suggå” – enkel farkost av två hopsatta grova stockar. He Herman, som var äldst i pojkflocken och hade förståndet med sig, kom stakande med suggan med sig så fort sig bara lät. Fick tag i håret på mej och drog upp pojkbbytingen. Tror inte jag talade om händelsen hemma förrän långt efteråt.

Pris har sitt pris...

- Många av de yngre männen la in läppsnius – buss av snus under över- eller underläppen- vid den här tiden. Det var modernt. Och sådant måste man helst lära sig som småpojke. Jag var inget undantag. En söndag var jag med Mor till Edet till Skördåkers Erik och Erkus Brita. Träffade Mjölmar Adolf – han och jag var då för oss själva – och jag fick ta en redig pris ur

hans dosa. Jag lade in ordentligt under överläppen. Men det for omkring i hela munnen, och jag sväljde också ner av eländet. Följderna kan ni tänka er! Jag var sedan med husets folk i bagarstugan hos Skördåkers Jonas. De bodde i den stugan på sommaren. På köksbordet fanns en hylla några decimeter från golvet. Dit kröp jag och la mej när jag hunnit dithän att inga möbler stod stilla längre. Å, vad jag var sjuk! Men jag kräktes inte –åtminstone inte inne. Mjölmar Adolf och andra stora pojkar hade väldigt roligt när de fick en småpojke att lägga in snus så han vart riktigt klen.

- En annan gång hade jag sällskap med He Johan. Det var mellan Heolas och Ryhagastugan. Vi var på väg söderut efter landsvägen. Johan var då så gammal att han hade egen snusdosa. Jag var den gången lite skeptisk över trakteringen, men Johan formade till en stadig pris med egna tre fingrar i sin dosa och erbjöd mej att själv förpassa prisen till därför avsedd plats. Sagt och gjort. Men snuset for på nytt ikring inne i hela munnen. Att spotta ut nånting av en sådan gåva var man för "kåru" till. Naturligtvis hamnade en del nere i magen! Följderna gav sig själva! När vi hunnit strax söder om Hagaolabäcken tog jag av till vänster över Ollaheden efter den gamla vackra skogsvägen som strök förbi södra kanten av Grönloktäppan. Johan fortsatte landsvägen söderut. Jag hade ej hunnit så långt på min ensamma stig-"förn i tog te ô kretsis" – förrän jag började kräkas. Så vandrade jag ett stycke till fram till Grönloktäppan – där fick jag skynda mej in i en stor enrisbuske "ô knäpp ner bråcka" Enebusken fick den dagen kanske mer gödning än den tålde. När jag så småningom kom hem, var jag vit som lärft i synen, och Mor frågade vad det var för fel. Jag sa att jag hade så ont i huvudet! Jag fick lägga mej och fick stanna i sängen resten den dagen. I barndomen hade jag redan haft lite huvudvärk ibland, och det sparade mej denna gång från vidare utfrågning.
- Det var sista gången jag nyttjade snus – jag var för alltid botad från denna åkomma.

Vård och omsorg på Edet innan LSS.

Hos Skördåkers Jonas i Edet hade de "Kånunin" kallad Konungen, "an Kvännhol Pä" inhyses. Denne var, som redan nämnts, svagsint och "var på socknen". Tidigare hade haft honom i Heolas – den lilla gården som låg några hundratal meter söder om Edet. Hela sitt liv hade "Kvännhol Pä" vandrat efter vägarna och till hälften tiggat sig fram. Något litet hade han kunnat göra rätt för sej genom att bära tunga bördor till och från fäbodarna samt genom att hugga ved. I Edet hade de gjort en avbalkning åt honom i västra ändan av fjöset – alltså i get och kostallet. Där hade han sin sista bostad under ett antal år. Skördåkers Erik hade tillsynen över de fattiga i Yttermalung, och därav kom det sig att han tog hand om Kvännhol Pä, när denne inte längre kunde få vara i Heolas. Kvännhol Pä kallade sig själv för Konung, så detta öknamn på honom var inte långsökt.

För småpojkar hade det rent av blivit en sport att de skulle reta "Kånunin". Många äldre uppmuntrade också småpojkar till detta, vilket var dumt.

- En gång var jag i Edet och hade en "Skråbock" på mej. Kvännhol Pä var ute på gården och höll på med vedhuggning. Jag smög mej fram till honom och visade mej plötsligt alldeles framför honom. Men då blev han sint. (arg) Jag sprang undan allt vad tygeln höll, och han kom efter mej med yxan i högsta hugg högljutt domderande. Erkänner att jag var rädd.
- Inte nog med det: När han kom hem till oss en gång hade jag fått en knallpulverpistol av min syster. Jag ställde mej bakom Pä och brände av ett "skott". Men då ska jag säga att han blev sint. Han vände sig hastigt om mot mej och röt: - "Ä da skå du låvärô, me i e jä!" - Det där ska

du låta bli under tiden jag är här! Då darrade jag i knäna inför den väldiga stämman. Jag var mycket tillsammans med Viktor "pi En" – Viktor på Edet. Han var ett år äldre än jag, stor kraftig och stark, men lite ovig. Han kom ibland inom och hämtade mej på morron, när vi skulle till skolan. Viktor sprang ofta långa sträckor till och från skolan. Han hade en lädersäck på ryggen buren med "fässlar"- bärremmar över axlarna. Två remmar över säckens lock slog takten när han sprang.

Sankt-Bernhardshunden på Edet.

En tid hade de i Edet en Sankt-Bernhardshund. Den spände Viktor och jag framför en fin järnkälke, och ibland gick det undan med väldig fart, ska jag säga. Men emellanåt ville han inte alls springa. Han blev väl trött på oss. Vi hittade dock på råd. En av oss satt på kälken med hunden förspänd. Den andre knallade iväg något hundratalet meter – allt medan ekipaget stod kvar – Han som gått en bit visade då en brödkaka för hunden. - Men då vill jag lova det blev fart på hunden och kälken med den åkande. Viktor och jag hade mycket roligt med den hunden som var snäll och godmodig och inte ville någon människa för när.

Träcykel som fick stryk..

För det mesta var Viktor och jag sams. En gång hade jag en trävelociped. Pojkar fick nöja sej med hemmagjorda, enkla leksaker på den tiden. Den var rätt väl utrustad med trampor och annat. Vi var vid södra stugan vid Olla," Inigalam"- inne på gården, och lekte. Hur det var kom vi ihop oss om något – vad det var har jag förlängesedan glömt . Vi var aldeles vid sydöstra knuten av stugan, när nappataget –slagsmålet – började. Den ene lyckades få den andre i ryggläge på marken. Så rullade vi med hårda tag om varandra på marken neröver hela backen ända fram till brunne. Än låg den ena och än den andra med ryggen mot marken . Den som var ovanpå triumferade. Till slut hade jag Viktor på rygg i gyttjan framför brunnen. Han var starkare men jag var väl något vigare. Jag visste att om jag släppte honom och stannade så skulle han klå upp mej ordentligt. Jag hoppade upp och sprang hem allt vad tygen höll och fort in i stugan. Jag tordes inte stanna kvar ute. Trävelocipeden fick sedan ta emot en hel del stryk. Den stod kvar där slagsmålet börjat. Genom ett fönster hemma såg jag hur Viktor fick tag i cykeln och slog sönder den bit för bit. Det var klart att jag var lika arg som han, men det var bara att knyta nävarna i byxfickorna och stilla min vrede. Vågade inte ut på "slagsfältet" mer den dagen. Så slutar Helmer Olla sin berättelse om sina kontakter med Edet.

Under Lissnesä i samma skinnarbygd. Lissnäset Nordanåker. Står även att Alfred på En- Afred på Edet, som varit mjölnare på Edets kvarn bodde de första åren av 1900 talet efter att ha flyttat från Edet. Han kom innan tiden på Edet från Transtrand. Han var gift med Haltnis Brita och de fick alla sina 12 barn och ett dödfött i Mjölmarstugan ovanför kvarnen. Flera av barnen tog sig sedan namnet Forsed efter kvarnen där de föddes. De försökte först få namnet Edsfors men det var redan upptaget av annan släkt.

Trafiken till och från kvarnen och timmarna när malningen skulle passas beskrivs på flera ställen i litteraturen. Lars G. Bergman skriver poetiskt om kvarnvägen. Sk 61 sid 10f. Här kan man ana att det fanns fler än Edets kvarn i bäckarna som rann ner i älven och utefter älvfåran. " Utsjö Järnväg byggdes med hög banke första biten över Utsjöviken..sedan följde en ganska jämn terräng ända upp till Rännkvarnflogen, där vägen korsade den så kallade Mjölmarvägen, det vill säga vägen mellan de många småkvarnarna i Utsjövallen. Längre fram efter Buberget, Mörkmorberget och Hashaåsen

fortsatte järnvägen vid en gammal klövjestig som utgick från Kvarnvägen vid färjestället förbi Utsjövalls såg och korsade Utsjövallen vid Bengtskvarnen, där Bengtsbron låg. ” - Kvarnvägen trafikerades i min barndom förutom av gående och velocipedåkare av hästdragna fyrhjuls vagnar och tvåhjuliga flakvagnar med järnskodda hjul. Påfallande stor var trafiken till kvarnen vid Utsjövallen, dit man körde sina råg-, korn- och havresäckar och fick väldoftande mjöl tillbaka. På vintrarna kom långa rader med svarta kolryssar med sprödklirrande kol från milorna i skogen. Och mot vårkanten kom välsurrade, gröna lass med myrsloghö. Lite av höet föll ändå av och då hände det att en gammal gumma från Böle kom med sin stora kälke. Hon omsorgsfullt räfsade upp de förlorade stråna till sin svältande ko. Kvarnvägen hade fått sitt namn på grund av sin funktion som förbindelseänk mellan bygden och Utsjövallens många kvarnar.

Söderut gick en uråldrig väg från Västra Utsjö som följde den älvkanten förbi Åsvalla med sitt skummande, skuggade vatten, där inte ens öringen trivs, och Buan lite nordväst om Lugnet

Buan var Malungsprästens fäbovall sedan mitten av 1600 talet och nådde Yttermalung eller det vadställe, som lär ha funnits vid eller genom Hovaforsen. Det påstås, att den vägen en gång varit körbar utmed älven och det har berättats mig, att det ekade så besynnerligt över älvens vatten från vagnshjulens slag mot stenarna.

Här vid Buskogen växte ett märkligt bestånd jättefuror på det kommunägda prästboställets skog, dess ålder var över 300 år.”

Bondlars Per Jonsson levde 1862 till 1934 och skrev år 1883 följande om Edets Kvarn. Sk 79 sid 92.

De av de många kvarnställena kan nämnas; Ellingström, Edet och Höttan. Vi har en Qvarn i Grönlandsbyn & såg, som drifves med ånga. Den gamla qvarndammen vid Lyån, var så stark att 50 man måste ditkommenderas för att rifva den. Och under rubriken: Yttermalungs Kapell med mera skriver han. Folket här äro något klenare till utseendet än i Öfvermalung de kallas ”Gättarar”. Deras Kapell och ålder kan jag ej orda om....Deras näring är hufvudsakligast detsamma som Öfvermalungs endast att Yttermaluskarlen idkar mera gårdsfarihandel än vi gör.

Per skriver också om ovädret midsommardagen 1881 och hur det drabbade kvarnar i Västerdalarna. - Hars Hans och Alf Kerstins gårdar brändes genom åskslag och det regnade tillika så häftigt att sju qvarnar och en mängd broar flöto ned i elfven vilkens vatten blef gult. Många av kyrkfolket fick vänta till andra dagen, om de skulle slippa hem.

I Sk 81 står en artikel om skvaltkvarnar. Här står att det från 1600 talet är klart fastställt att skvaltkvarnar fanns i vårt område. Lagstiftning och skattskrivna kvarnar beskrivs tydligt från denna tid. Redan på 1100 talet infördes tekniken till Sverige så säkert fanns vattendrivna kvarnar redan tidigare än på 1600 talet på grund av all know how som spreds från Norge m.m. Kvarnstenstillverkningen hade ju även pågått redan flera hundra år i området. 1664 redovisas hela 73 skvaltkvarnar i Malungsområdet. Bror Lindén gjorde en sammanställning om hur många sågar, kvarnar m.m. som registrerades under 1660 talets räkning av kvarnar och sågar för skattekontroll.

Redan under medeltiden fanns skatt på sålt malet mjöl. Denna skatt kallades inte moms utan Kapptull. Var 18de enhet av det sålda mjölet-på 4,58 liter kallad ”Kappa” eller ”Kappe” skulle betalas i skatt. Från 1474 och fram till 1800 talet var det däremot okey att mala egen säd eller delägarnas säd i skvaltkvarnar utan extra skatt men det blev böter om man malde säd åt andra än delägarna.

Kombinationen såg och kvarn var inte så vanliga men i lagstiftning kallades de sågkvarn och redan från 1600: talet fanns början till miljölag som bötesfällde såg som lät spån gå ut i vattendraget. Fanns damm måste även luckorna öppnas från 1 maj så att inte vårfloden skulle svämma över och förstöra grödan på åkrar i närheten. Endast en tredjedel av vattenvolymen i de flesta vattendrag fick användas till kvarn och sågdrift. År 1697 bildades en "kvarnmyndighet" bestående av landshövdingen, landskamreraren, häradshövdingen med nämnd samt häradsfogdar i var sitt fögderi. Denna myndighet höll alltså koll på kvarnbyggen och dess drift, vattenkraftuttag m.m. Delägarna fick till slut schemalagt av myndigheterna vilka timmar de olika delägarna hade till sitt förfogande att mala; lite likt våra tiders tvättstugebokningar. Det gick till och med så långt i myndighetsutövningen på sina håll att man varje kväll tog in nyckeln till kvarnen så att ingen olovligt skulle mala säd under nattens timmar.

År 1663. Idbäck och Jägra hade minst 5 kvarnar i Örarbäcken förutom de som omtalas 1663 i en förteckning över kvarnområdena i Malungstrakten. Utsjövallen inhyste 11 skvaltkvarnar, Ellingån lika många och Edet eller "Noolanåkersbäcken" 8 kvarnar. Mängden kvarnar beror säkert också på att man högg kvarnstenarna själva både på Kvarnberget och söder om Yttermalung. Tyvärr beskrivs inte Edets och Noolanåkersbäckens 8 skvaltkvarnar närmare i artikeln.

Olof Hampus beskriver personligt i artikeln sid 85 hur han har minnen av Edets kvarn dit man färdades med båt eller med häst och vagn och övernattade i kvarnhuset i väntan på sädens torkning på torkplåten och mjölnarens besked om turordning eller malning. – Än idag kan jag framkalla doften av kringvirvlande mjöl! Skriver Hampus.

Förutom de kvarnar som drevs av vatten har även hemmakvarnar eller handdrivna kvarnar använts fram till mitten av 1900 talet men då främst för att mala salt eller att göra öl genom att mala torkade råg och korngröddar för att få "vört" som sedan blandades med humle, jäst och sötningsmedel till att brygga öl på. Grop Gustav berättar i artikeln om just handkvarnarna.

I förteckningen över emigranter från Nordanåker till Amerika berättas om mjölnaren Artur Eriksson född 7/5 1900 som emigrerade 1925. Sk 91.